Nurullah Ataç

Editörler
Mustafa Şerif Onaran – İbrahim Çelik

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

© T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
3309

ANMA VE ARMAĞAN KİTAPLARI DİZİSİ
28

ISBN: 978-975-17-3572-0

www.kulturturizm.gov.tr
e-posta: yayimlar@kulturturizm.gov.tr

FOTOĞRAFLAR
Varlık arşivi

YAPIM
Zeta Tasarım ve Reklamcılık
Adres: Arjantin Cad. Borazan Sok. No: 13A
Gaziosmanpaşa - Çankaya - ANKARA.
Tel: 0(312) 466 86 96 – *Faks:* 0(312) 466 96 86
Tasarım ve Uygulama Erkin Albayrak, Gökçe Körpeoğlu
Koordinasyon Seda Özbulut

BASKI VE CİLT
Kalkan Matbaacılık
Adres: Büyük Sanayi 1. Cad. Alibey İşhanı 99/32
İskitler – ANKARA.
Tel: 0(312) 342 16 46 – *Faks:* 0(312) 384 57 46
Baskıya Hazırlık Bizim Repro

Baskı Adedi
3000

Basım Yeri-Tarihi
Ankara, 2011.

Nurullah Ataç / Editörler Mustafa Şerif Onaran, İbrahim Çelik.-
Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.

496 s.: res.; 21 cm.- (Kültür ve Turizm Bakanlığı
yayınları; 3309. Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü
anma ve armağan kitapları dizisi; 28.)

ISBN: 978-975-17-3572-0

I. Ataç, Nurullah. II. Onaran, Mustafa Şerif. III. Çelik, İbrahim.
IV. Seriler
928.94335

Nurullah Ataç

MURAT BELGE

Benim edebiyat çevresine girişim altmışların başlarındadır. Nurullah Ataç 1957'de ölmüştü. Ölmüştü ama altmışlarda adı sıkça anılırdı. Tahmin etmesi zor değil, öncelikle iki alanda, Türkçe çerçevesinde ve edebî eleştiri bağlamında, "Ataç şöyle demişti, Ataç böyle demişti," diye konuşulurdu. Fethi Naci bir gün, "Biz bayağı çekinirdik," demişti, "yanlış, bozuk bir cümle kurarız da, Ataç bir yazısında bunu yüzümüze vurur, utandırırsa diye..." Böyle bir otorite olarak kabul edildiği belliydi. Naci'nin dediği de vardı aslında, hemen hemen her yazısında, bir dil dersi, dilbilgisi dersi görülür. Buna dayanarak, bir ya da iki kuşağa dili daha özenli kullanma bilinci verdiği -kazandırdığı- söylenebilir, sanıyorum.

Ancak, zamanla, Ataç'tan gittikçe daha az söz eder olduk. Ölüm yılından bu yana elli yılı aşan bir zaman geçmiş. Türkiye'de "bir kitaplığım olsun" diyen herkes, raflarına, Nurullah Ataç'tan bir iki kitap koymayı gerekli görecektir. Bu da, onun o "otorite" olma özelliğini sürdürdüğünün işareti olarak değerlendirilebilir. Ancak, çoğu "otorite"de olduğu gibi, rafa konan kitapların yeniden oradan alınıp karıştırılması, sanki zaman içinde azalıyor.

Böyle olmasının anlaşılır, açıklanabilir nedenleri var. Bir kere, bu geniş "edebiyat" dünyasında "yaratıcı" denilen türden bir yazar, şair, romancı, hikâyeci değilseniz, gittikçe az okunur hale gelmeniz de kaçınılmaz bir kaderdir. Ancak, Nurullah Ataç söz konusu olduğunda, Ataç'ın kendini bağladığı kültürel sorunlar da o günden bugüne kütleşti, düzleşti, aynı heyecanla tartışılmaz oldu. Bunların başında "dilin özleşmesi" konusu gelir. Zaten "Ataç" dendiğinde, çoğumuzun ilk çağrışımları dille ilgili olacaktır.

Bir zamanlar Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı ince bir kitapçık vardı: *Ataç'ın Sözcükleri*. Bu "sözcükler", Ataç'ın "yeni" dile kazandırdığı, kendi türettiği kelimelerdi. "İnce bir kitapçık" dedim. E, kalın bir kitap olacak hâli yok. Tek bir yazarın milyonlarca insanın konuştuğu bir dile kazandırdığı

kelimelerden söz ediyorsak, incecik bir broşür bile epey bir şeydir. Dil, kolektif ve anonim bir şey olmalı, "şu kelimeyi şu yazar 'icat etti'" denecek bir durum, çok olağandışı bir durum olmalı. Ne var ki, Türkiye'nin kendine özgü modernleşme/uluslaşma süreci bu olağandışılıkları olağanlaştırmış, böyle bir "başarı"yı da mümkün kılmıştır.

Dil Kurumu o kitabı bir daha bastı mı, bilmiyorum, tahmin de etmiyorum. Ben de kendi kitabımı kaybettim. Onun için şimdi Ataç'ın "sözcük"lerinden yeterli örnek veremeyeceğim. Ancak, belleğimin izin verdiği ölçüde, "anlam" gibi, "neden" gibi, kendi kullandığım kelimeleri, "gereksinme", "olanak", "olasılık" gibi, kullanmadığım ama herkesin sıkça kullandığı kelimeleri ve ayrıca da "demokrasi" yerine "bundunbuyrukçuluk" gibi kimsenin kullanmadığı kelimeleri ilk kez Ataç'ın dolaşıma soktuğunu o ince kitapçıkta görmüştüm.

Kitap, tam bir "Ataç'a Saygı" kitabı olsa, adının da "Ataç'ın Tilcikleri" olması gerekirdi. Çünkü Ataç kelimeyi karşılamak üzere bunu türetmiş, kendi hep bunu kullanmıştı. O tutmadı, şimdi birçok kişi "sözcük" diyor; ama bu da benim Ataç'ta onaylamadığım mantığı yansıtmaya devam ediyor: "-cik" veya "-cük" küçülten ekler, yani "sözcük" demekle "küçük söz" demiş oluyorsunuz. Belki Arapça "kelâm"la "kelime"nin ilişki biçimini yansıtıyor, ama bence "kelime" ("word" "mot" vb.) için iyi bir buluş değil.

Konuya buradan girdim, ama Ataç'ın "yeni" dille ilişkisi Türkçe köklerden kelime üretmekle sınırlı değildi. Dil konusuna geniş bir perspektiften bakıyor, dil ile medeniyet arasında bir bağlantı kurmaya çalışıyordu. Önünde, ulaşmak istediğimiz Batı medeniyeti, arkasında, "kurtulmak" istediğimiz İslam medeniyeti vardı. Bu "ulaşma" ve "kurtulma" kararlarını veren Ataç değildi tabii. Cumhuriyet'i kurmakla "start" işaretini veren Atatürk dahi bunu tek başına yapmış sayılmazdı. En azından "Tanzimat" dediğimiz dönemeçten beri bu topraklarda yaşamış çok sayıda "okur-yazar" insanın özlemi ve kararıydı. Nurullah Ataç ise bunu tamamen onaylıyordu. Zihninde bu projeye ilişkin bir eleştirisi veya bir tereddüdü yoktu. Tersine, "yapacaksak tam yapalım" diyordu. Dil üzerine yoğunlaşmasının gerekçesi budur.

Ataç'a göre "dil" bir "medeniyet"in temel taşıdır. Bizim bağlı olduğumuz İslam medeniyetinin klasik dilleri, kültür dilleri, Arapça ve Farsçadır. Kullandığımız kelimeler arasındaki anlamsal bağlantılar bu dillerin, özellikle de Arapçanın anlam dünyasının bağlantılarını verir: bu dilin temeli olan "üç konson kuralı" ile bir kökten bir yığın kelime türetebiliriz: sözgelişi "h-f-z" konsonları. Bundan, Türkçede kullandığımız "hıfzetmek" (saklamak, korumak) çıktığı gibi "te-" önekiyle "tehaffüz" diye bir fiil yapma yolu da açıktır. Bu işi yapan adama "hafız" deriz; bunu yapabilmesi için "hafıza"

denen yetiye ihtiyacı vardır. Ama "mütehaffiz" olanlar yalnız "hafıza"da değil, örneğin bir "mahfaza"da da "hıfz" edilebilir. Bunları "muhafaza" ederseniz, "mahfuz" tutarsınız. Her şeyi böyle "hıfz" etmeye düşkünseniz, size muhtemelen "muhafazakâr" diyeceklerdir. Bu kökten özel ad çıkarıp kızınıza "Hafize" de diyebilirsiniz.

Ataç'a göre, köklerden doğarak yayılan bu semantik örüntüler, örgüler, dilin en önemli özelliğidir. Dil bu sayede uyarlı ve tutarlı anlamlar iletir.

İslam medeniyeti ve "mana âlemi"nde Arapça ile Farsçanın yaptığı işi Batı medeniyetinde Yunanca ile Latince yapar. "Telefon"u Yunanlar icat etmemiştir; ama icat eden, bu âlete Yunanca "tele" (uzak) ile "phon"u (ses) birleştirerek bir ad vermiştir. Latince "mobihis" ve "b"nin zamanla "v"ye dönüşmesi sonucu çıkan "movere"den "mobilizasyon"dan "movemant"a birçok kavram, temelde yatan "hareket" kavramına bağlanmış olur ("mobil telefon" veya "Mobiloil" gibi modern adları da kapsayabilir).

Biz şimdi Arapça-Farsça kökleri bırakıyorduk. Ama yeni bir "komplikasyon"la karşılaşıyorduk. İçine girmeye karar verdiğimiz Batı medeniyetinin klasik dilleri olsun, onlardan türeme ya da onların akrabası olan modern dilleri olsun, biz bilmiyor, konuşmuyoruz. Onun "telefon"la "televizyon" ve sonra "mültivizyon" ve sonra "mültikültürel" ve sonra "kültürfizik"... bağlantılarını izlememize, zihnimizde bir bütün olarak görmemize imkân yok. O halde ne yapacağız? Milletçe Latince veya Fransızca mı öğreneceğiz?

Bazı Batıcılar için bu "ideal çözüm" olabilirdi ama buna imkân yok. Nurullah Ataç, bir kültür kıtasında Arapça-Farsça ve öbür kültür kıtasında Yunanca-Latincenin oynadığı rolü, bizim için, Türkçe köklerin oynaması gerektiğine karar verdi.

Mitolojide Herakles'e yüklenen on iki yarı imkânsız işin toplamından daha zor bir iş bu. Nevea Aslanı veya Hydra değil Arapça ve Farsçayı öldürecek, Angias'ın ahırlarını değil milyonlarca insanın konuştuğu bir dili arıtacaksınız ve milyonlarca insana birbirlerine anlamlar iletecekleri yeni bir dil yaratacaksınız. "Klasik diller" denildiğinde yüzyıllar sürmüş, anlamsal ilişkiler, evrimler vb. söz konusu. Ayrıca, bir yığın kök, ön ve arka takı söz konusu. Siz bu çağlar sürmüş işi on yirmi yıl içinde, kırk elli kök kullanarak (ön takı kabul etmeyen bir dilde) yapacaksınız.

Yani iş çok zor. Peki, gerekli mi?

Ataç, ortak köklerden türemiş, akraba kavramlara çok önem veriyordu. Bunu yaparken, "dil" dediğimiz fenomenin çok temel bir özelliği olan "keyfilik" durumuna dikkat etmiyordu. Kullandığımız kelimeler, sonuç

olarak, ses kümeleridir. Bu kümelerle taşıdıkları anlam arasındaki ilişki tamamen keyfîdir. Ben insan bedeninin bir parçasına "kol" derim; aynı şeye İngiliz "arm" der. "Kol" demek için çıkardığım sesin benzeri onun dilinde "çağırmak" anlamına vb. gelir.

Her dil, kökten yeni kelime veya kelimeden yeni kelime türettiği ve türeteceği için, Ataç'ın üstünde durduğu anlamsal akrabalık bir olgudur. Ama bir dilin kendi anlamsal dünyasında kurmuş olduğu ilişkileri bir başkasının aynen alması hiçbir şekilde zorunlu değildir. Biz, "okul" kelimesini icat ederken, "école"e benzetmeye çalışıyorduk; ama "okuma" kökünden gidiyorduk. Eski kelimemiz, "mekteb" ise "okuma"yı değil, "yazma"yı temel alıyor, demek ki bu kurumu daha çok bu işlevle ilişkilendiriyordu. Hangisi doğru? İkisi de. Bizim benzetmeye çalıştığımız "école" ise eski Yunanca "skoli"den gelir. Onun anlamıysa, kabaca, "boş vakit" demektir. Çünkü Yunan sitesinde, hâli vakti yerinde olup kendini mânen yetiştirmek isteyen kişiler okula giderdi. Ama, zamanla, Latincede, Orta Çağ Fransızcası ve İngilizcesinde gene semantik kaymalar oldu ve "escoler" ya da "escolier", "öğrenmek", "öğrenmek için çalışmak" gibi düz ve yan anlamlar ("derotation", "connotation") edindi. Bu doğru mu? Bu da doğru. Hepsi doğru, hepsi mantıklı.

Yani "riaduct" ve "aquaduct" derken, üzerinde tren, araba veya yalnız su geçen bir yol anlıyoruz ve "duct"ın bu işlevinin bir anlama kolaylığı sağladığı söylenebilir. Ama "conduct", "induct", "deduct", "adduct", "reduct" ve "seduct" kavramlarının da bu kökten çıkmalarının mantıkî bir zorunluğu yoktur. Monod'nun deniz kıyısındaki çakıl taşları için söylediği gibi, "böyle olma hakları vardır; ama böyle olmaları bir zorunluluk değildir."

"Yunancada falan kelimeler akraba" deyip bunun aynısını kendi dilinde yeniden üretmeye çalışmak, Ataç'ın herhalde hiç hoşlanmayacağı bir yeni "kültür emperyalizmi" biçimine de yol açabilir. Bunları yapanlar da görülmüştür: Fransızcada "qui" ile başlayan niteleyici cümleciği Türkçede "O adam ki Sarıyer'de oturur, tapu dairesinde çalışıyor" gibi yapılarla karşılamayı önerenler olmuştur.

Yukarıda söylediğim gibi çok az sayıda kökle bu işi yapmaya kalktığınızda, sonucun zenginleşme mi, "şişme" mi olduğu da belli değildir. Türkçede "olmak" böyle bir "taş ocağı" hâline getirilmiştir: olanak, olasılık, olağan (bu zaten vardı), olay, oldurgan, olgu(culuk), olu, oluş, oluşum, olumlu/olumsuz, olumlama/olumsuzlama ("olgun" vardı), olumsal ve daha birçok şey.

Gelgelelim, ortak köklerden ileri gelen anlamsal akrabalıklar bir yana, Türkçenin (daha "Osmanlıca" olduğu zamanlarda da) modernleşen

dünyanın entelektüel ihtiyaçlarına cevap verecek çok sayıda kavram sıkıntısı çektiği doğrudur. Ataç bunların bazılarına kendi çare bulmaya çalışmıştır. Onun için de *Ataç'ın Sözcükleri* adıyla ince de olsa bir kitap yayımlanabiliyor.

Ataç'ın dille ilişkisi bu anlattığım kaygısıyla da sınırlı değildir. Dille ilişki *biçimi* de yalın "akademik" bir ilgi değildir. Ataç kendisi şiir veya roman yazmadı ama dille tamamen edebî ve sanatsal bir ilişkisi vardı. Bu nedenle, kalburüstü bir çevirmendi. İnatçı bir dava adamı olarak *Kızıl ile Kara* demiş, Arapça "ve"nin Türkçe için çok gerekli olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır. Stendhal'den başka Balzac'tan, Laclos'dan ve başkalarından da çevirileri vardır.

"Devrik cümle" sözü de akla hemen Ataç'ı getirir. O yıllarda muhafazakâr kesim bu "devrik cümle" merakından çok şikâyetçiydi ve Ataç'ı da bundan sorumlu tutarlardı.

Devrik cümle Türkçenin yapısına aykırı değildir. "Analitik" dediğimiz dillerde kelimeler hep yalın halde kullanıldığı için, cümledeki yerleri, "özne" konumunda, "nesne" konumunda olmaları bütün anlamı değiştirir. İngilizcede "Brutus killed Caesar" derken, "Caesar killed Brutus" diyecek olursunuz ki ölen, öldüren birbirine girer. Ama Türkçe gibi "ismin *halleri*" olan bir dilde "Caesar"ı" takısı sorunu çözer, adları nereye koysanız aynı anlam çıkar: "Caesar'ı öldürdü Brutus", "Öldürdü Brutus Caesar'ı" vb. Demek ki bu Türkçe yapısı devrik cümleye izin veriyor; o hâlde devrik cümle Türkçeye çeşitli retorik zenginlikler katmak üzere seferber edilebilecek bir potansiyeldir.

Ataç bunu yaptı. Yazılarında fiilen yaptı. Ama ne yaptığını bilerek yaptı. Şöyle bir cümle: "O kitapları okuyanların hepsi de acaba benim gibi düşünüyor mu her cümlenin üzerinde?" Bunu, "... her cümlenin üzerinde benim gibi düşünüyor mu (acaba)?" diye de kurabilirsiniz. Ama Ataç'ın kurduğu biçimde vurgu daha anlamlı, cümlenin "revnak"ı yerinde. "Yalana inanmanın yoktur bir güzelliği", "Daha nesnellik, objektivite, girmemiş bizim edebiyatımıza, düşüncemize", "Pek kızarım bu kitapta, şu şiirde aşırma arayanlara. Kendilerinin öyle pek okumadıklarını, düşünmediklerini gösterirler de onun için", "Hayır, sevmeden Orson Welles'ın Othello'sunu". Gelişigüzel seçtiğim cümleler, çeşitli kitaplarından. Bunlar hepsi devrik; "niçin öyle?" diye baktığınızda, hepsinde, cümlenin kuruluşunun, anlama katkısı var. Bu arada "... de(da) onun için" diye sona getirdiği ibareyle neden açıklaması "çünkü" ile başlayan cümlelerin alternatifi de olacağını göstermek için (ya da bu "x yapmak için" kuruluşu) sık sık kullandığı bir kalıptır.

Ataç çok sağlam bir üslupçudur. Osmanlıcanın "muharrir"i var idiyse o da Cumhuriyet döneminin "yazıcı"sıdır. Söyleyiş biçimlerini, imkânları araştırır, düzyazıya, yeni Türkçenin nesrine sanatsallık katmaya çalışır ve bunu başarır da. Bu üslupçuluk, iyi bir "denemeci"nin sahip olması gereken, en azından çok yararlı yeteneklerinden biridir. Ataç da iyi bir denemeciydi.

Onun bu özelliğini, onu izleyen edebiyatçılar alabildiler ve sindirebilirler, peki özümleyebildiler mi? Bu sorunun cevabının "evet" olacağından çok emin değilim. Çünkü "özümleme" ile "taklit" özdeş kavramlar değil, biri öbürünün karşıtı olan şeylerdi. Ataç'ın hayatı içinde ondan "devrik cümlesi" nedeniyle şikâyetçi olanların haklı oldukları nokta, onun üslûbunu gelişigüzel, olur olmaz taklit edenlerdi. Bir cümleyi "Seyrederdik dereleri akarken şırıl şırıl" diye kurmanın bir özel anlamı, açıklanabilir bir amacı olmalı; bu yoksa da o saçma cümleyi kurmamalı. Ne yazık ki, hele o yıllarda, "Ataç gibi yazmak" tam da bu anlama geliyordu.

Daha olumlu anlamda Ataç'tan ve üslupçuluğundan yararlanma örneği olarak Sabahattin Eyüboğlu'nu anabilirim. Eyüboğlu bir denemeci olarak (Türkçenin kullanım biçimi bağlamında) Ataç'tan biraz daha "folklorik" denebilecek bir yerde durmaktadır, ama Ataç Türkçenin içine bir buldozer gibi girip yeni yollar, yeni patikalar açmasaydı Eyüboğlu da kendi rahat söyleyişini o kadar kolay geliştiremezdi diye düşünüyorum.

Üslupçuluğun bir tuzağı, "üslup yaratan" yazarın, bir zaman sonra kendini taklit etmeye başlamasıdır. Ama şimdi bu "dil" konusunu bitirip Ataç'a "eleştiri" alanında bakmak istiyorum. Orada, bu son değindiğim konuya yeniden, bir başka ucundan gireceğim. Bu sıçrayışı yapmadan önce, dille ilgili ve Ataç'la ilgili düşüncemi bir genelleme içerisinde toparlayayım.

Birikim'de yayımlayıp sonra *Tarihten Güncelliğe*'ye aldığım "Sosyalist 'Deneme' Yaratmak" başlıklı yazımda Nurullah Ataç'a "demokrasi" bağlamında değinmiş ve onun "Jakoben" anlamıyla bir demokrat olabileceğini söylemiştim. Böyle düşünmenin başlıca nedeni Ataç'ın dil konusunda benimsediği tavırdır. Jakobenler, fikirlerle ilgilenirler -toplum için iyi olacak şeyleri düşünürler. Ama kendileri için iyi olan bu şeyler karşısında toplumların nasıl tavır aldığına pek önem vermezler. Zaten toplumlar iyi düşünmeyi pek bilmedikleri için bu durumlarda anlayışsız davranacakları bir veridir. Ne yapıp ne edip onlara kendileri için iyi olacak şeyi yaptırmak gerekir. Ataç'ın da genel olarak bundan farklı bir tavır benimsediği kanısında değilim. Zaten tam da bu konuda bazı tartışmaları olmuştur. *Prospero ile Caliban*'a aldığı yazılarında Saadettin Sungur'la bu konuda kapışır (Aslıda bu Sungur ona çok daha "popülist" nedenlerle sataşmış olmalı).

Ama dünyanın Jakoben'lere de ihtiyacı vardır. Şimdi, eleştiriye gelirken, Ataç'ın bir başka biçimde ortaya çıkan "demokratizm"ine değinerek söze başlayayım.

Nurullah Ataç özellikle dil alanından bağlantı kurduğu Türk modernleşmenin etkin bir savunucusu olduğu gibi, yaşadığı dönemin "yeni" veya "modern" denecek sanatsal akımlarına da (Türkiye'de ya da dünyada) yakınlık duyuyordu. Fransızcayı iyi bildiği için daha çok Fransız dergileri yoluyla dünyada olup biteni izliyordu. Türkiye'de ise onun etkin yıllarında şiirde "Garip" hareketi başlamıştı ve muhafazakâr çevrelerde (yani çoğunluk tarafından) garipseniyordu. Ataç bu şiir akımının önde gelen savunucularından biri oldu. Şiirde Orhan Velileri desteklerken, hikâyede de Sait Faik'i çok beğeniyordu.

Bunlara bakarak, Ataç'ın "modernist" saplantıları olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü, örneğin divan edebiyatını çok sever. Günün havasına uyup kendini zorlayarak bu edebiyatı yerden yere vuran yazılar yazan Abdülbaki Gölpınarlı'ya çatar, (o sırada *Divan Edebiyatı Beyanındandır* adlı bir kitap yayımlamıştı, 1945'te); "Halk şiiri, halk edebiyatı diye tutturmuşsun. Evet, günümüz öyle istiyor; halk edebiyatında her türlü güzelliği bulacağız, divan edebiyatının her şeyine çirkin diyeceğiz. Basmakalıp yargılarla yetginenleri sevindirirsin, Abdülbaki; ama dediklerin doğru olur sanma... Pir Sultan Abdal'ı ben de severim; ama onları yükseltmek için Fuzuli'nin, Baki'nin, Nedim'in, Galip'in... kötülenmesine dayanamam."

Bir yandan, modernleşmenin yürümesi için divan edebiyatının artık okullarda okutulmaması gerektiği "düşünce"sine yaklaştığı da olur, bu dediklerine rağmen. Klasik "duygu-düşünce" çatışmasını yaşamış olur böylece. Ama bu iyi bir şeydir. Bir seçme yapmanın ağırlığını kavramak, "değişim" denen şeyin deri yüzülmesi gibi bir işlem olduğunu anlamak demektir. Cesarettir, aynı zamanda (sonuçta dediği şeyi yapmanın gereksiz olduğunu düşünsek de).

Divan şiirinde Garip şiirinin üç şairini, o yılların Dağlarca'sını ve Sait Faik'i aynı zamanda sevmek, bende "eleştirmen"den daha geniş çaplı bir tipoloji, "zevk sahibi insan" izlenimini uyandırıyor. Bu, tabii, "eleştirmen" olacak kişinin de olmazsa olmaz yetisidir. Buna sahip olmayınca çok "bilmek"le eleştirmen olunmaz.

Saydığım adları olumlamak bir gösterge. Olumsuzlamak da böyle bir gösterge olabilir. Ataç'ta bundan da var. Örneğin *Ararken*'e aldığı bir yazısı var: "Abdülhak Hamit". Bunun ikinci paragrafına klasik Nurullah Ataç

tavrıyla dalıyor: "Bilirsiniz, sevmem Abdülhak Hamit'i..." Her zamanki gibi, "deneme" sınırlarını zorlamayan, birkaç sayfa içinde söyleyeceğini söyleyen bir yazıdır bu da. Ama özensizliklerini, kof retoriğini gereği gibi anlatır; bir de önemli yargı verir: "Bizde bir alafranga edebiyat olmasaydı bu iş belki de kolay olurdu ["bu iş", yani Batı'yı tanımak]; alafranga edebiyat, Abdülhak Hamit Bey edebiyatı, bu ülkeye düzmece bir Avrupa edebiyatı getirerek bizde gerçek Batı medeniyetinin yerleşmesini geciktirmiştir."

Bu yargı, şüphesiz edebiyatın dışında bütün konularda ve Abdülhak Hamit'ten başka dünya kadar adam hakkında verilmesi gereken bir yargıdır. Bu toplumun yakasını hâlâ bırakmayan bir yığın dikotominin sorumlusu da odur.

Ancak Ataç'ın bu yazısında Hamit ve "Batılı" edebiyat gibi konuların yanında, aslında pek çok yazısında bulunan alaturka bazı alışkanlıklara, ikiyüzlülüklere vb. de eleştiri var. Ataç'ı deli eden, o günün "müesses nizamı"nın adamları, "şan" denildi mi, hemen "şair-i âzam" Abdülhak Hamit'i anacaklardır. Peki, kim onu okumuştur, nesini okumuştur? Bunun da cevabı yoktur ya da çok bulanıktır: "Makber"den birkaç dize, "pür-nûr o mevki" falan. "Gidip arayın kitapçılarda, bakalım bulabiliyor musunuz? Ne mi gösterir bu? Ne gösterecek? Abdülhak Hamit Bey'in artık okunmayan bir şair olduğunu gösterir... O kadar büyük bir şairse ne duruyorlar? Bastırsınlar onun kitaplarını. Dili anlaşılmaz diye çekmiyorlarsa kolay, her satırın karşısına yazıverirler mânâsını."

Birilerinin (yani son kertede "kurulu düzen"in) kafalarına soktuğu içi boş klişelerle rahat rahat yaşayan, her şeyin, fikrin de, sanatın da, duygunun da, "hazır"ıyla yetinen, bir şeyi kendi kafasıyla muhakeme etme zahmetine girmeyen insanlar, Nurullah Ataç'ın ilacıdır. En çok böylelerine öfkelenir. Sanırım *Karalama Defteri*'nde Ahmet Haşim'in cenazesine gitmiş, izlenimlerini öfkeyle aktardığı bir yazısı vardır. Gene o tip insanların bildik "mezar başı" konuşmaları. Ataç, inadına, Hasan'ın oburluğunu anlatır. "Fazla yemekten gitti" demeye getirir. Birisi, Haşim'den şiir okunurken keman çaldığını sandığını anlatmış. Ataç, şiir okunurken öyle keman sesi falan çıkmadığını söyler.

Böylece, yeniden, Ataç'ın "demokratizmi" dediğim çizgiye bağlanıyoruz. Garip Kuşağı'nın şiirini sevmek falan da bunlarla ilgili. Çünkü onlar da bu yapay ve hastalıklı "şairane"liğin molozunu şiirin alanından temizlemeye çalışmışlardı. Onun içindi Süleyman Efendi'nin nasırı ya da şoförün karısının kalçası. Garip Kuşağı ve özellikle akımın gencecik ölen temsilcisi Orhan Veli'nin bu yıllarda yaptıkları iş için ben "Türk şiirinin demokratik devrimi" derim. Oduna "odun", kazmaya "kazma" diyen, şiirden

"unvan'ları kaldıran, "rayiha'nın yanı sıra pis kokuyu da burnu alan bir şiirdir bu. Nurullah Ataç'ın duyarlığı da böyle biçimlenmiş bir duyarlıktır. O da bu harbiliği ve basitliğin, sıradanlığın içinden çekilip çıkarılmış şiirselliği sever.

Son analizde, bir paradoksla, Nurullah Ataç demokrat ve elitisttir. Bu da zaten "Jakoben" dediğimiz insan tipinin *iyisinin* bir tanımı olabilir.

"Nitelik" karşısında alınmış bir tavır demektir bu. Ataç'ı "zevk-i selim", "halis düşünce" gibi niteliklerle ilgili bir insandır ve çevresinde bunları arar. Bunun için "seçkinci" olduğunu söyleyebiliriz. Ama bunların o günün "yüksek tabakasında" bulunmayacağını bilmesiyle, Süleyman Efendi'nin nasırını "Sabahleyin kalkardı erken / sütlü çikolata içirdi derken"den daha şiirsel bulduğu için de demokrattı.

Üslupçuluğunu anlatırken "kendini taklit etme" teşhisine gelmiştim. Bu herkeste, her zaman olabilecek bir şey, ama Ataç'ta ve çevresindeki kuşaklarda öncü olmakla yakın ilişkisi olduğunu düşünüyorum. Örneğin Ataç'ın değişen, sadeleşen dilde üslup imkânları aradığını söylemiştim. Bu bir yeni anda, benzeri olmamış bir evrede, kendini model almayı getirir; bir zaman sonra, kendinin dışına çıkamamayı da getirir.

Belki bu nedenlerle, kitaplıktan, Ataç'ın ciltleri üstünde bazılarından daha fazla toz birikiyor.

En büyük davası Türkçeydi, dedik. Öz Türkçecilik akımı duruldu, Ataç'ın radikalizmden uzak bir yerde bir tür konsolidasyona uğradı. "Ataç bize neyi salık veriyor?" diye soran kalmadı pek.

Eleştirmenliğe gelince, Ataç hiçbir zaman *sistematik* bir eleştirmen olmadı. Her zaman izlenimciydi. "Severim Ahmet'i; Hamit'i sevemem" üslûbundan fazla uzaklaşmaz, her ikisi için de kendisine "aklı başında" görünen bir gerekçe düşünüp yazıyorsa, ille ikincisini bulmak için kendini zorlamazdı. Ama aklına gelince bir "Severim Ahmet'i" yazısı daha yazar, ikinci gerekçeyi de orada anlatırdı. Ataç hiçbir zaman "Ben bu Fazıl Hüsnü'yü neden seviyorum? Onda ne buluyorsun? diye sormadığı için Fazıl Hüsnü (veya herhangi biri) hakkında böyle bir yazı da yazmadı. Dolayısıyla, böyle bir eleştirel yardım veya yol gösterici ihtiyacıyla da bugün Ataç'a "müracaat" etmek diye bir durum kalmadı.

Durdurulamaz bir okuma açlığıyla tanınmış olduğunu söyleyemeyeceğimiz bu toplumda, deneme yazarı olmanın da dediğim o toz tabakasını inceltecek bir çekiciliği muhtemelen yok.

Ama burada şöyle ilginç bir durum olduğu kanısındayım: Kimi yazar vardır, sonraki kuşaklar için ilginç olmaktan çıkmıştır.

Çünkü dedikleri doğru çıkmamıştır ya da fazlasıyla basmakalıptır ya da çok sıkıcıdır vb. Ataç pek bu kategorilere girmiyor. Dediğim o "demokratik devrim" çerçevesinde o vereceklerini verdi, meraklısı da alacağını aldı, sanıyorum. Dil konusunda, hepimizin ölçüsü değişiyor, "tilcik" diyen yok, ama "mefhum" diyen de yok (sanırım "kavram"da Ataç'ın buluşu, ama emin değilim). Öteki alanda, Ataç ve başka bir avuç kişi, Garip vb., o kof retorikçiliği, kimsenin anmadığı övgüleri, kimsenin paylaşmadığı "yüce duyguları", keman sesi veren mısraları etkili bir biçimde süpürüp attılar. Her çağ kendi meziyetlerinin yanı sıra kendi ikiyüzlülüklerini ve kendi mankafalıklarını da üretir. Bizde de böyle oldu ve Ataç'ın dövüştüğü şeylerin birçoğu ortadan kalktığı (yani Ataç başarılı olduğu) için, bugün Nurullah Ataç'ı okuma ihtiyacı da geriledi.

Öyle mi sahiden? Ataç'ın 1953'te yazmaya başladığı bir *Günce*'si vardır. Orada, Belçikalı Paul-Henri Spaak'tan, onun bir konuşmasından esinlenerek, o zamanlar daha adı bile olmayan Avrupa Birliği üstüne bir şeyler yazma. Örneğin, "Bir Avrupa Birliği'ne gidilmesini ben de isterim" diyor. "Yalnız bir Avrupa Birliği değil, bir acun birliği"... Bu işi politikacılardan çok sanatçıların, kültür adamlarının başarabileceğini söylüyor; çünkü politikacılar, "menfaat" savunmasını bilir. Oysa "Bana öyle geliyor ki bir gün Avrupa Birliği, acun birliği gerçekten kurulabilirse, ancak sevgi üzerine; menfaatleri aşan bir düşünce üstüne, birbirimizin insanlığımızı anlamamız üzerine kurulacaktır."

Ne dersiniz? Bizlere söyleyecek sözü kalmamış, eski kafalı biri mi bu, böyle konuşan?

Ataç seçkinciydi; ama zaten kendisi seçkindi. Seçkin bir yazarda her zaman gözlerimizi şaşkınlıkla büyüten bir şeylere rastlarsınız. Keşke birileri Nurullah Ataç'ın bir "edisyon kritik"ini yapmaya girişse, yapsa. Böyle bir çalışma ister istemez yarı-biyografik bir çalışma olacaktır. Ataç'ın biyografisinin de çoğumuz için bir hayli ilginç ve öğretici olduğunu düşünüyorum.